

Wijzer met erfgoededucatie

Handleiding bij de leerdoelen
voor het voortgezet onderwijs

Inhoudsopgave

Gebruiksaanwijzing	3
- Inleiding op de wijzer	3
- Gebruik van de leerdoelen	3
1. Focus op erfgoed	4
- Wat is erfgoed?	4
- Wat is erfgoededucatie?	4
- Set leerdoelen	6
2. Aan de slag	8
- Didactische pijlers	8
- Gouden regels	10
- Werkvormen	12
3. Meer uitleg	14
- Opzet van de leerdoelen	14
- Plaats van erfgoededucatie binnen het voortgezet onderwijs	14
- Literatuur	16
Colofon	19
Bijlage: de leerdoelen	

Gebruiksaanwijzing

Erfgoed biedt een manier om naar cultuur te kijken en erover in gesprek te gaan. De mogelijkheden van goed onderwijs over de eigen omgeving worden steeds meer gezien en zijn eindeloos groot. Deze wijzer neemt u als docent in het voortgezet onderwijs mee in dit leergebied. Waar begint u? Met een set leerdoelen: in een doorgaande lijn voor jongeren van 12 tot 18 jaar.

Gebruik van de leerdoelen

Leerdoelen geven richting en sturing aan het leerproces van jongeren over het erfgoed in hun eigen omgeving. Ze vormen de basis voor de inhoud van uw erfgoedonderwijs. Gebruik de leerdoelen dan ook:

- voor het inrichten van lesactiviteiten
- als verantwoording voor het erfgoedonderwijs op school
- als instrument om de kwaliteit van uw onderwijs te kunnen toetsen
- voor een gemeenschappelijke taal met de educatoren in uw culturele omgeving.

Daarnaast biedt de wijzer ruimte voor eigen invulling, aanvullingen en het maken van eigen keuzes van docenten. Helder geformuleerde leerdoelen in competenties maken het bezoek aan een erfgoedinstelling waardevoller. Een bezoek aan een archief, museum of monument wordt gelegitimeerd als onderwijs en niet zomaar als een 'uitje' gezien. Deze wijzer vormt een basis voor verdere ontwikkeling van lesmaterialen, scholing en coaching voor docenten én medewerkers van musea en erfgoedinstellingen.

Ook voor het primair onderwijs is een set leerdoelen ontwikkeld. De leerdoelen zijn zo geconstrueerd en opgebouwd dat ze goed op elkaar aansluiten. Zo is er een doorgaande leerlijn gecreëerd voor erfgoededucatie in het funderend onderwijs. Erfgoededucatie krijgt hiermee een vaste plek in het curriculum voor leerlingen van 4 tot 18 jaar.

2

3

1. Focus op erfgoed

Wat vindt u?

Is de Efteling erfgoed? Wat zegt uw eerste gevoel? Wat weet u van de Efteling? Kent u het verhaal van de oorsprong van dit park? Welke tradities zijn mogelijk verbonden met dit park? Verandert dit uw mening over de vraag of de Efteling erfgoed is?

Wat is erfgoed?

Erfgoed is het resultaat van menselijk gedrag: maken, bewaren, betekenis geven en doorgeven. Onder erfgoed verstaan we de sporen uit het verleden, ook wel het culturele geheugen genoemd. Het zijn sporen die je kunt vinden in archeologische vondsten, gebouwen, landschappen, documenten, historische kaarten, oude foto's en voorwerpen (materieel erfgoed), maar ook tradities, verhalen, ambachten, rituelen en gebruiken (immaterieel erfgoed). Elke persoon en elke generatie zal erfgoed opnieuw maken, bewaren, er betekenis aan geven en doorgeven, waardoor erfgoed een dynamisch begrip is.

Gedigitaliseerd en digital born erfgoed

Onder digitaal erfgoed verstaan we erfgoed dat gedigitaliseerd bewaard wordt. Bijvoorbeeld oude foto's of landkaarten die in digitale vorm worden gearchiveerd. Het kan ook erfgoed zijn dat digitaal tot stand is gekomen. Dat noemen we digital born. Denk bijvoorbeeld aan digitale film en fotografie, websites, games of chatgesprekken.

Systematische overdracht: dit gaat over de didactiek van erfgoededucatie. De overdracht aan leerlingen vindt plaats op een systematische en structurele manier. In deze wijzer leest u didactische pijlers en gouden regels die zorgen voor deze gestructureerde overdracht in de klas en op de erfgoedlocatie. Het komen tot een volwaardig leerproces staat centraal.

Leraren en educatoren: samen zorgt u dat de overdracht tot stand wordt gebracht, in de klas en op de erfgoedlocatie. Bij erfgoededucatie verwerven leerlingen kennis, vaardigheden en attitudes over zichzelf en de werkelijkheid om hen heen. Door dit goed voorbereid aan te bieden en onder bekwame begeleiding te reflecteren, wordt kennis over de omgeving eigen gemaakt.

Wat is erfgoededucatie?

Erfgoed biedt een manier om naar cultuur te kijken en erover in gesprek te gaan. Door erfgoededucatie leren leerlingen werken met dimensies als tijd, ruimte en betekenisgeving en krijgen zij handvatten om verbanden te zien en hun omgeving te onderzoeken. Dit betekent een **systematische overdracht** van een **geheel van kennis, vaardigheden en attitudes** over en met erfgoed door **leraren en educatoren**. De school en de **culturele omgeving** werken met elkaar samen. Hierbij wordt erfgoed gebruikt als **instructiebron**. **De verhalen en de betekenis** die individuen of groepen aan het erfgoed toekennen staan centraal.

Geheel van kennis, vaardigheden en attitudes: basiskennis over erfgoed is een voorwaarde voor het ontwikkelen van vaardigheden en attitudes. Dit is uitgewerkt in de set leerdoelen voor jongeren van 12 tot 18 jaar.

Wat willen we bereiken aan het eind van het voortgezet onderwijs?

We nemen de leerlingen mee in het competent worden in het waarnemen, herkennen, verklaren en waarderen van cultureel erfgoed in hun eigen omgeving, een omgeving die gedurende hun voortgezet onderwijs periode steeds groter wordt. Aan het einde van het voortgezet onderwijs kunnen ze met elkaar zelfstandig in gesprek gaan over de waarde van erfgoed en dit vanuit meerdere perspectieven onderzoeken. Ze zijn zich daarbij bewust van hun eigen perspectief en dat van de ander.

- De kennisdoelen gaan over de definitie van erfgoed, kennis over de waarde van bewaren en kennis over de eigen omgeving. Ze gaan ook over het tot stand komen van erfgoed en de diversiteit van erfgoed.
- De vaardigheidsdoelen gaan over het onderzoeken van eigenschappen van het erfgoed en het verhaal dat het erfgoed ons vertelt. Ze richten zich op het verkennen van meerdere perspectieven, het voeren van een dialoog, historisch redeneren en het plaatsen in historische, maatschappelijke en ruimtelijke context.
- De attitudedoelen richten zich op het verlenen van betekenis en het respectvol omgaan met het erfgoed. Ze gaan ook over het omgaan met andere meningen en verschillende belangen en de bewustwording van de eigen positie daarbinnen.

Erfgoed als instructiebron:

de erfgoedconfrontatie staat centraal. Het is niet alleen leren uit een boekje. Ga naar het erfgoed toe en onderzoek het in zijn context. Of haal erfgoed de klas in en laat leerlingen hun zintuigen gebruiken.

Eigen omgeving: door een structurele verbinding aan te gaan met de culturele omgeving van de school kunnen lessen over erfgoed een bijdrage aan het vergroten van de kennis over en een verbondenheid met de eigen omgeving leveren.

Multiperspectiviteit en meerstemmigheid

Erfgoed is een dynamisch begrip. De betekenis die we met elkaar geven verschilt van mens tot mens en van groep tot groep en is tijd- en plaatsgebonden. Het gesprek hierover is een goed uitgangspunt om kritisch denken bij de leerling te stimuleren. Bekijk en bespreek erfgoed altijd vanuit meerdere perspectieven met leerlingen. Bijvoorbeeld straatnamen of standbeelden die refereren aan historische onderwerpen of personen die nu gevoelig liggen (denk aan het slavernij- of VOC-verleden). Meninge daarover kunnen door de tijd heen veranderen. De vraag of dit erfgoed is en of het (nog steeds) een 'ereplek' verdient kan tot heftige discussies leiden. Aan de andere kant kan het een kans bieden om aan de hand van het concrete erfgoed de gevoeligheid duidelijk te maken voor iedereen.

Betekenisvol: verhalen achter een (persoonlijk) voorwerp, gebouw, traditie of landschap verlenen betekenis en leren ons begrijpen waarom we dit erfgoed willen bewaren voor de toekomst of juist niet. Deze verhalen leren ons ook dat diezelfde betekenis voor mensen onderling kan verschillen of aan verandering onderhevig is. Ze bieden aanleiding om met elkaar in gesprek te gaan.

Set leerdoelen

Vertrekpunten bij het formuleren van deze leerdoelen zijn: de ontwikkelingsfasen van leerlingen van 12 tot 18 jaar (ontwikkelingspsychologie), de landelijke onderwijsdoelen en eindtermen voor het voortgezet onderwijs (SLO), de didactiek van erfgoededucatie en de ervaringen met erfgoedprojecten in het voortgezet onderwijs.

Kennis

Onderbouw 12-15 jaar

De leerling kan een definitie van erfgoed verwoorden. *Denk ook aan digitaal en immaterieel erfgoed.*

De leerling kan benoemen welk erfgoed deel uitmaakt van zijn/haar eigen culturele omgeving en onderbouwen met eigen waarnemingen.

De leerling kan aangeven dat het tot stand komen van erfgoed het resultaat is van menselijk gedrag: maken, bewaren en betekenis geven en kan daar een voorbeeld van geven.

Bovenbouw 15-18 jaar

De leerling kan een definitie van erfgoed uitleggen en met voorbeelden de diversiteit van erfgoed benadrukken.

De leerling kan met voorbeelden toelichten dat omgaan met erfgoed een manier is om naar cultuur te kijken.

De leerling kan in eigen woorden uitleggen wie bepaalt wat erfgoed is en dat erfgoedvorming een continue proces is.

Vaardigheid

Onderbouw 12-15 jaar

De leerling kan verschillende bronnen rondom erfgoed onderzoeken en de waarde van deze bronnen weergeven. *Denk aan krantenartikelen en een beeldbank over de tradities van de plaatselijke carnavalsvereniging.*

De leerling kan verbanden leggen tussen erfgoed in de eigen omgeving en historische, maatschappelijke of geografische gebeurtenissen. *Denk aan het ontstaan van steenfabrieken bij een rivier.*

De leerling kan in gesprek met anderen meerdere perspectieven in verhalen bij erfgoed onderscheiden, benoemen en verbeelden.

Bovenbouw 15-18 jaar

De leerling kan beweringen over erfgoed onderbouwen en na onderzoek op kritische wijze verwijzen naar bronnen.

De leerling kan erfgoed plaatsen in een historische, maatschappelijke of geografische context. *Denk aan de ontstaansgeschiedenis van de Efteling.*

De leerling kan in gesprek met anderen verhalen en betekenissen van erfgoed vanuit tijd- en plaatsgebonden perspectieven verklaren en waarderen.

Attitude

Onderbouw 12-15 jaar

De leerling is zich bewust van wat behoud en beheer van erfgoed van mensen vraagt. *Denk aan het in kaart brengen van verschillende groepen mensen rond erfgoed.*

De leerling kan zijn/haar eigen mening en emoties herkennen, verwoorden en verbeelden bij verhalen en betekenissen over erfgoed.

De leerling gaat het gesprek aan over erfgoed. *Denk aan open vragen stellen aan een ooggetuige om informatie te verzamelen.*

Bovenbouw 15-18 jaar

De leerling toont initiatief in het opstellen van een plan voor het toekomstbestendig maken van erfgoed. *Denk aan een plan voor beheer, een rampenplan of een communicatieplan.*

De leerling kan zijn/haar eigen meningen en emoties hanteren en bijstellen in een discussie over de waarde van erfgoed. *Denk aan het in kaart brengen van de emotienetwerken.*

De leerling is in staat in samenspraak te reflecteren op erfgoed, betekenis te verlenen en te waarderen.

2. Aan de slag

Didactische pijlers

Erfgoededucatie kent een eigen didactiek. Een zorgvuldige en systematische overdracht van erfgoed aan leerlingen vraagt om een aanpak die zorgt voor een volwaardig leerproces en recht doet aan de psychologische leerfuncties: cognitief, affectief en regulatief. De beproefde 3-stappen-methodiek zorgt hiervoor: het activeren van voorkennis, zinvol beleven en reflecteren.

Het activeren van voorkennis betekent dat de kennis wordt aangesproken die nodig is om het erfgoed te kunnen waarnemen, herkennen, verklaren en waarderen, ook kennis die je nodig hebt om een zinvolle discussie of dialoog over erfgoed te kunnen voeren. Deze eerste stap vraagt om het goed voorbereid aanbieden van de leerstof (het stuurt de cognitieve leerfunctie).

Om te zorgen voor een **zinvolle beleving** van erfgoed en de locatie waar je in aanraking komt met het erfgoed zijn goede (digitale) bronnen en het inzetten van alle zintuigen van belang. Hierdoor kun je de voorkennis integreren en toepassen. Je hebt begrip voor de waarde van het erfgoed (affectief).

Reflecteren zorgt voor het eigenlijke leereffect. Deze regulatiefunctie stuurt de andere leerfuncties aan. De vraag: 'wat hebben we geleerd vandaag en welke betekenis verlenen we hieraan?' is hierbij essentieel.

Deze drie stappen voor een volwaardig leerproces kunt u aanvullen met de volgende didactische pijlers. Kies de pijlers waar u in uw lessen de nadruk op wilt leggen.

Historisch redeneren

Lessen over erfgoed lenen zich uitstekend voor het ontwikkelen van historisch denken en redeneren. Voor deze ontwikkeling is het belangrijk dat jongeren zo veel mogelijk aan de slag gaan met:

- het stellen van vragen over het verleden: beschrijvende vragen, vergelijkende vragen, oorzaak-gevolg-vragen en evaluatieve vragen;
- het gebruiken van (digitale) historische bronnen, zoals: oude krantenartikelen, dagboeken, brieven, foto's, officiële documenten, ooggetuigen;
- het vormen van een context door: het erfgoed of een handeling te zien, te voelen en te ruiken, het bekijken van foto's, het zien van voorbeelden, het beschrijven in definities, het beschrijven in eigen woorden, het maken van tekeningen, het aangeven van overeenkomsten en verschillen etc.;
- het leren argumenteren: verzamelen van bewijzen en redenen om je mening te onderbouwen;
- het kritisch omgaan met (digitale) historische bronnen.

8

Cultuuronderzoek

De kern van cultuuronderwijs is kennis vergaren, interpreteren, leren verbeelden en reflecteren op cultuur. Erfgoed levert een solide basis voor het vergaren van deze kennis en levert de elementen om te leren reflecteren op cultuur. De verbeeldingskracht wordt aangesproken. Leerlingen leren mogelijkheden zien en associëren. Hierbij komen ook de fasen van het creatieve proces om de hoek kijken: oriënteren, onderzoeken, uitvoeren en evalueren. Leerlingen doorlopen dit creatieve proces, leren keuzes maken en deze te onderbouwen. Centrale vaardigheid binnen deze cyclus is het reflecteren op die verschillende fasen.

Multiperspectiviteit en meerstemmigheid

Erfgoed bekijken en bespreken vanuit meerdere perspectieven draagt bij aan het ontwikkelen van cultureel bewustzijn van leerlingen. Denk daarbij aan:

- **Sociaal perspectief:** wat heeft dit erfgoed te maken met hoe mensen met elkaar samenleven?
- **Cultureel perspectief:** wat heeft dit erfgoed te maken met de zingeving van mensen: religie, kunst, techniek, feesten, rituelen, waarden en normen?
- **Historisch perspectief:** wat vertelt dit erfgoed over onze beelden van het verleden?
- **Economisch perspectief:** wat heeft dit erfgoed te maken met het levensonderhoud van mensen?
- **Ecologisch perspectief:** wat heeft het te maken met de levende en niet levende natuur en de manier waarop mensen daarmee omgaan?
- **Politiek perspectief:** wat heeft dit erfgoed te maken met de manier waarop mensen omgaan met belangen en regelgeving?
- **Technisch perspectief:** welke inspiratie geeft dit erfgoed aan nieuwe technologieën?

Geografische benadering

Erfgoed kan ook vanuit een geografische benadering worden bekeken en gewaardeerd. Een leerling die de geografische benadering weet te hanteren stelt uit zichzelf vragen zoals: waar en waarom nou precies daar? De leerling krijgt aandacht en begrip voor relaties tussen verschijnselen en gebieden.

De leerling kan met behulp van erfgoed het antwoord vinden op geografische vragen:

1. **Beschrijvende vragen:** Waar is dat? Hoe is dat daar? Hoe beleeft men dat daar?
2. **Verklarende vragen:** Waarom is dat daar? Waarom is dat daar zo? Waarom beleeft men dat daar zo?
3. **Waarderende vragen:** Is dat daar gewenst?
4. **Voorspellende en probleemoplossende vragen:** Waar kan dat? Hoe zal men dat daar beleven?

9

Gouden regels

De didactiek hebben we voor u verpakt in vier gouden regels voor erfgoededucatie in het voortgezet onderwijs. Ze helpen bij het bereiken van de leerdoelen.

1. Stel de leerling centraal.
2. Werk samen met de culturele omgeving.
3. Ga in gesprek met elkaar over erfgoed.
4. Durf vakken te integreren: open deuren daar waar je het niet verwacht.

1. Stel de leerling centraal

Erfgoededucatie krijgt de meeste glans door, voor en met leerlingen. Ook zij zullen zelf erfgoed maken, bewaren, er betekenis aan geven en doorgeven. Betrek de leerlingen dan ook nadrukkelijk in deze lessen en activiteiten.

- Zet leerlingen aan de slag met de leerdoelen. Laat hen een werkvorm uitwerken voor andere leerlingen, eventueel in co-creatie met u als docent.
- Communiceer de leerdoelen in hun eigen taal. Wat betekent dit voor hen?
- Naar welk erfgoed in hun eigen omgeving zijn ze nieuwsgierig?
- Laat ze meedenken over inhoud en vorm van de lessen.
- Koppel met elkaar het erfgoed aan centrale onderwerpen in de gebruikte methoden.

2. Werk samen met de culturele omgeving

Erfgoed is overal om ons heen, in de gebouwde omgeving en in het landschap. Waar kunt u naartoe met leerlingen? Neem gerust contact op met de erfgoedinstellingen in de buurt. Denk bijvoorbeeld aan: archieven, musea, historische kringen, heemkundeverenigingen, stads- en dorpsgidsen, archeologische werkgroepen en gemeenten met een stadshistoricus, archivaris, een stadsontwerper of archeoloog in dienst, etc. Informeer bij hen naar de mogelijkheden en bestaande lesprogramma's. Educatief medewerkers staan klaar voor u en zijn veelal deskundig in het ontvangen en begeleiden van jongeren. Stel met elkaar vast welke kennis over de eigen omgeving besloten ligt in het erfgoed. Welke kennis hebben leerlingen nodig om het erfgoed zinvol te kunnen beleven?

3. Ga in gesprek met elkaar over erfgoed

Met elkaar in gesprek gaan zorgt dat leerlingen kunnen leren van informatie, leren van feedback en leren van perspectieven. Geef het gesprek de ruimte in uw lestijd.

4. Durf vakken te integreren: open deuren daar waar je het niet verwacht

Goed onderwijs opent deuren. En erfgoed leent zich daar uitstekend voor, letterlijk en figuurlijk.

Durf samen met collega's van andere vakdisciplines en leerjaren samen te werken op school. Denk in mogelijkheden en zoek naar onverwachte verbindingen en cross-overs. Denk aan het verbinden van muziek met streektaal, historische boerenerven met maatschappijleer en Middeleeuwse vondsten met een kookles.

→ Bekijk ook het lesmateriaal voor het voortgezet onderwijs op de website van Erfgoed Brabant.

Hellen, docent Zwijsen College: "Ik ontwerp mijn lessen vaak met een deel van mijn leerlingen in co-creatie. Door samenwerking met de leerlingen bij de planning van de lessen, voelen ze zich mede eigenaar van het proces, de kennis en het eindproduct. Ze raken meer betrokken bij de lesinhoud en zullen vanuit hun eigen achtergrond voorbeelden inbrengen maar ook mede de opzet van de les bepalen. Een voorbeeld: mijn leerlingen wilden de kennis graag overdragen aan de leerlingen van komend jaar door een spel te ontwerpen. Dat sprak erg tot de verbeelding van iedereen."

Werkvormen

Onderbouw/kennisdoel

Hersenspoelen

Martine van het Stadsarchief Oss: "Ik hoop de leerlingen voor altijd anders naar hun eigen omgeving te laten kijken. Ik wil ze een beetje hersenspoelen met onze projecten, bijvoorbeeld tijdens een speurtocht door de stad. Door leerlingen gerichte kijkopdrachten te geven, zullen ze altijd die gevelstenen, kunstwerken of patronen in de straat blijven spotten."

Extra uitdaging:

- Laat leerlingen in duo's of kleine groepjes zelf een speurtocht voor hun eigen omgeving maken die zich richt op specifiek erfgoed of specifieke details. Alle duo's of groepjes gaan vervolgens met een speurtocht van hun medeleerlingen op stap.
 - Leerlingen voeren een onderzoek uit met de volgende vragen: Hoe onthoud je dingen? Hoe nestelen waarnemingen zich in je hersenen? Maak hierbij gebruik van inzichten uit de waarnemingspsychologie. Welke processen verklaren ons waarnemingsvermogen?
- Past goed bij het leerdoel:** de leerling kan benoemen welk erfgoed deel uitmaakt van zijn/haar eigen culturele omgeving en dit onderbouwen met eigen waarnemingen.

Onderbouw/vaardigheidsdoel

Voel het aan den lijve

Aafke van Het Noordbrabants Museum: "Tijdens de museumles *Beleef de Middeleeuwen* ontdekken leerlingen aan de hand van alledaagse gebruiksvoorwerpen uit die tijd hoe het leven was. Met een grote blow-up van het schilderij *De Lakenmarkt* als achtergrond kruipen de leerlingen vervolgens onder leiding van een theaterdocent in de huid van deze personages en zetten hun verbeelding aan."

Extra uitdaging:

- Laat leerlingen in kleine groepjes op basis van voorkennis over het leven in de Middeleeuwse stad zelf een rollenspel uitdenken, opschrijven en uitspelen. Gebruik afbeeldingen (van schilderijen bijvoorbeeld) over de Middeleeuwen om de verbeelding van leerlingen aan te spreken.
- Focus met de leerlingen op een maatschappelijk thema, bijvoorbeeld: hoe zouden arm-rijk-verschillen zich in de Middeleeuwen hebben gemanifesteerd en hoe zijn die verschillen nu zichtbaar? **Past goed bij het leerdoel:** de leerling kan door zich hierin in te leven beter verbanden leggen tussen erfgoed en historische, maatschappelijke of geografische gebeurtenissen.

Onderbouw/attitudedoel

Neem een voorwerp met betekenis mee

Marieke en Annemarie, onderwijskundigen in de erfgoededucatie:

"Wat altijd werkt is leerlingen te vragen een eigen voorwerp mee te nemen naar school. Een voorwerp dat iets vertelt over of iets betekent voor hun eigen familie of cultuur. Dit biedt aanleiding voor goede gesprekken over de betekenis van erfgoed. Het laat letterlijk meerdere perspectieven zien."

Extra uitdaging:

- Laat leerlingen zelf zo veel mogelijk informatie opzoeken over het voorwerp en deze informatie gestructureerd weergeven in een factsheet. Denk aan: (ontstaans)geschiedenis, herkomst, ouderdom, symbolische of financiële waarde, gebruik of toepassing, etc.
- Laat leerlingen de factsheet op een kunstzinnige manier verbeelden en in verschillende talen of in eigen dialect vertalen. **Past goed bij het leerdoel:** de leerling kan aan de hand van dit concrete voorwerp aantonen dat hij/zij betekenis kan geven aan erfgoed.

Bovenbouw/kennisdoel

Digital born

Afram, leerling: "Ik vond het interessant om drie voorbeelden te zoeken van digital born erfgoed. Nooit geweten dat de eerste websites die ik zelf bouwde ook wel eens erfgoed zouden kunnen zijn. En de online games die ik vroeger speelde. Geen idee trouwens waar die spelgegevens van toen bewaard zijn gebleven."

Extra uitdaging:

- Aan de slag met een eigen onderzoeksvraag over de kwetsbaarheid van digital born erfgoed. Denk aan: wanneer is dit erfgoed kwetsbaar? Wat vraagt het aan digitale conservatietechnieken? Welke instellingen en/of professionals houden zich hiermee bezig?
- Stel een filosofische vraag aan de orde. Denk aan: hoe kun je een emotionele band ontwikkelen met digitaal erfgoed? **Past goed bij het leerdoel:** de leerling kan een definitie van erfgoed uitleggen en met voorbeelden de diversiteit van erfgoed benadrukken.

Bovenbouw/attitude-doel

Regio quiz

Rolf van Erfgoed Brabant: "Met de canonvensters van de eigen stad of regio kun je zorgen voor een verhitte quiz in de klas. Vraag leerlingen naar wetenswaardigheden in eigen regio maar gooi er ook scherpe stellingen in die discussie oproepen. De regiocanons zijn te vinden op www.canonvannederland.nl"

Extra uitdaging:

- Laat leerlingen een eigen canonvenster samenstellen/toevoegen met bijbehorende foto's, teksten en een verwijzing naar bronnen.
- Leg het volgende vraagstuk voor: hebben regionale verschillen in mentaliteit te maken met de verschillen in grondsoorten? Denk aan verschillen tussen Oost- en West-Brabant. **Past goed bij het leerdoel:** de leerling kan zijn/haar eigen mening en emoties hanteren en bijstellen in een discussie over de waarde van erfgoed.

Bovenbouw/vaardigheidsdoel

Sterk gedateerd

Miranda, docent Mgr. Frencken College: "Verras de leerlingen door uit een geheel onverwachte hoek erfgoed aan de orde te brengen. De kunst is om het niet ter sprake te brengen, maar het tot spreken te brengen. Als er recent archeologische opgravingen zijn gedaan in de buurt, laat leerlingen dan onder begeleiding van een scheikundige/natuurkundige zelf een koolstofdatering uitvoeren. Maar laat ze vooral zelf aan de slag gaan met de opdracht hoe ze de opgraving, zo breed mogelijk, onder de aandacht van andere jongeren kunnen brengen. Je zult verrast zijn waar ze mee komen en geïnspireerd raken om ook ander erfgoed ter sprake te brengen."

Extra uitdaging:

- Laat de leerlingen een informatieve poster ontwerpen of een stripverhaal over de tijd die bloot is komen te liggen.
- Onderzoek met de leerlingen hoe de grondlagen iets kunnen vertellen over de ouderdom van vondsten bij opgravingen. Welke rol spelen de kleuren in de grond? **Past goed bij het leerdoel:** de leerling kan beweringen over erfgoed onderbouwen en na onderzoek op kritische wijze verwijzen naar bronnen.

3. Meer uitleg

“Exploreren is de norm. Geen uitdaging is te gek!”

Deze uitspraak is een treffende omschrijving voor de leeftijdsgroep (12 tot 18 jaar).

Opzet van de leerdoelen:

- De leerdoelen zijn bestemd voor vmbo, havo en vwo. Er worden geen schotten geplaatst tussen niveaus. Met deze set leerdoelen voor alle leerlingen wordt eenduidigheid, een bijdrage aan gelijke kansen en samenhang gecreëerd.
- De leerdoelen zijn opgedeeld in twee leeftijdsgroepen gebaseerd op de ontwikkelingsfasen van jongeren van 12 tot 18 jaar: onderbouw (12 -15 jaar) en bovenbouw (15-18 jaar). Ze sluiten op elkaar aan.
- Deze verdeling is gebaseerd op de indeling in de ontwikkelingspsychologie en op basis van de structuur en opzet van het voortgezet onderwijs. De ontwikkelingspsychologie laat zien dat er op basis van fysieke, sociaal-emotionele en cognitieve veranderingen een indeling kan worden gemaakt in de ‘vroeg- en midden adolescentie’ (10-16 jaar) en de ‘late adolescentie’ (16-25 jaar).
Als we dit combineren met de indeling in de leerjaren in de onderbouw van vmbo/havo/vwo (12-15) en de bovenbouw vmbo (15-16) en havo/vwo (15-18) komen we uit op de genoemde indeling in twee leeftijdsgroepen.
- De diversiteit van erfgoed staat centraal. Zo kan een bezoek aan een museum, het bestuderen van een digitale bron van het archief, het onderzoeken van een oud voorwerp in de klas, het beleven van een traditie of een wandeling langs bijzondere gebouwen zowel in de onderbouw als in de bovenbouw het uitgangspunt zijn voor erfgoedlessen en onderwerp zijn van de geformuleerde leerdoelen.
- De leerdoelen zijn zorgvuldig onderwijskundig geconstrueerd en geordend en opgebouwd (taxonomie) en de kennis, vaardigheden en attitudes zijn geformuleerd in waarneembaar gedrag.
- De leerdoelen zijn gericht op een erfgoedwijze houding van leerlingen, dat wil zeggen dat ze zich kritisch kunnen verhouden tot erfgoed en een gesprek daarover kunnen voeren.

De plaats van erfgoededucatie binnen het voortgezet onderwijs:

Cultureel erfgoed levert betekenisvolle thema's voor lessen of projecten. Veel thema's en onderwerpen vanuit cultureel erfgoed kunnen in samenhang onderwezen worden. Je kunt een schilderij in een historisch museum beschouwen op beeldaspecten, materiaal en vorm. Maar je kunt er ook van leren hoe mensen leefden, woonden en werkten in vroegere tijden. Cultureel erfgoed kan het onderwerp zijn bij complete projecten maar ook in introducties van lessen. Onderwijs in cultureel erfgoed kan een verbindend thema zijn tussen verschillende leergebieden en vakken. In het voortgezet onderwijs kan erfgoededucatie vakintegratief ingezet worden voor: cultuuronderwijs (ckv en kunstvakken) en mens en maatschappij (geschiedenis, aardrijkskunde).

Erfgoededucatie levert een bijdrage aan kennis, vaardigheden en attitudes in:

- cultuuronderwijs voor wat betreft leren reflecteren op cultuur en het ontwikkelen van cultureel bewustzijn.
- maatschappijleer / burgerschap voor wat betreft kennis over en inzicht in maatschappelijke kaders en het ontwikkelen van sociale en maatschappelijke competenties die bijdragen aan gemeenschappelijke waarden in onze samenleving: met respect voor elkaar, voor de democratische basiswaarden en de rechtstaat en voor de vrijheden die iedereen heeft.
- geschiedenisonderwijs door kennis over historische gebeurtenissen, personen, situaties en ontwikkelingen, het ontwikkelen van historisch redeneren, erfgoed in een historische context kunnen plaatsen en historisch besef.
- aardrijkskunde-onderwijs door het gebruik van de geografische vragen (gericht op waarnemen, herkennen, verklaren en waarderen), erfgoed in de ruimtelijke context kunnen plaatsen en geografisch besef.
- kunst & cultuur door erfgoed te plaatsen in kunst- en cultuurhistorische context, het delen van cultuuruitingen en het bespreken van de waarde en betekenis hiervan. Verbeeldingskracht van leerlingen wordt aangesproken door in hun hoofd mentale representaties te maken van dingen die je op dat moment niet kunt waarnemen.
- taalonderwijs doordat leerlingen leren informatie te verwerven uit gesprekken, ze hun eigen waarde-oordeel en mening onder woorden brengen en ze in discussies met argumenten leren te reageren op de ander.

Aansluiting bij vakoverstijgende vaardigheden

Leerlingen toerusten in het onderwijs voor het leven in de 21e eeuw vraagt om aandacht. In het onderwijs worden vakoverstijgende vaardigheden steeds nadrukkelijker benoemd. Erfgoededucatie biedt bij uitstek de mogelijkheid om hieraan te werken. Leeractiviteiten met en rond erfgoed zetten aan tot kritisch denken, creatief denken en probleemoplossend denken en handelen. Op actieve wijze onderzoeken leerlingen bronnen en reflecteren ze op hun leerproces (zelfregulering). Erfgoededucatie draait om betekenis verlenen. Om betekenis te kunnen verlenen aan het erfgoed in de eigen omgeving is communiceren, het uitwisselen van elkaars ervaringen en verhalen en respect voor andere meningen een wezenlijk onderdeel in het leerproces. Samenwerkend leren is dan ook zeker aan de orde.

Literatuur

Wie bepaalt wat erfgoed is? Trends in kunst en cultuur.
Boekman. Nummer 124, 2020

Erfgoed telt: de betekenis van erfgoed voor de samenleving.
I.K. van Engelshoven, Den Haag, Ministerie van OCW, 2018

Erfgoed en de kunst van de overdracht in onderwijs en opleiding.
Zeeman & de Regt Onderwijskundigen, Hengelo/Weesp, 2019

Theoretisch kader erfgoededucatie.
Zeeman & de Regt en de Langen, 2008

Onderwijskunde als ontwerpwetenschap. Deel 2.
M.Valcke, Acco Nederland, Den Haag, 2018

Handreiking ontwikkelingspsychologie. Kijk op de ontwikkeling van kinderen.
B. Brouwer en P.Marsman (SLO) Curriculum.nu, Den Haag, 2018

Erfgoededucatie in het nieuwe curriculum.
Afzender: Vakoverleg Erfgoededucatie, 2018

Interactie en inclusie. Trendrapport museum- en erfgoededucatie 2019.
M.Schep, M. de Vreede, L. van den Bulk, J. Groeneboer, A. van Veldhuizen, LKCA, Utrecht, 2019

Cultuur2 - Cultuuronderwijs in het VO.
B. van Heusden, A. Rass en .J.Tans , University of Groningen Press, Groningen, 2019

Monitor cultuureducatie voortgezet onderwijs.
Sardes - Oberon, Utrecht, 2017

Erfgoed, onderwijs en historisch besef.
Verlangen naar tastbaar verleden / M. Grever en C. van Boxtel, Uitgeverij Verloren, Hilversum, 2014

Educatie in erfgoed .
J. Vroemen, Koninklijke Van Gorcum BV, Assen, 2018

Mens & Maatschappij: vakspecifieke trendanalyse.
SLO, Enschede, 2017

Achtergrond: Wat is burgerschapsonderwijs?
VO Raad, 2020

Emotienetwerken: erfgoed- en burgerschapseducatie in de 21e eeuw.
Hester Dibbits / Cultuur+Educatie, jaargang 19 / nr. 55 / LKCA / 2020

Informeer over de aanvullende mogelijkheden en coaching.
Wilt u meer informatie over erfgoeddidactiek of begeleiding bij het inzetten van deze leerdoelen in uw onderwijs? Neem dan contact op met Erfgoed Brabant en Zeeman & de Regt Onderwijskundigen.

Colofon

Wijzer met erfgoededucatie. Handleiding bij de leerdoelen voor het voortgezet onderwijs.
Erfgoed Brabant en Zeeman & de Regt, 's-Hertogenbosch, 2021

Ontwikkeld in het kader van de regeling Cultuureducatie met Kwaliteit.

Ontwikkeling leerdoelen en handleiding door:

Zeeman & de Regt Onderwijskundigen, Weesp/Hengelo, www.zeemanderegt.nl
Erfgoed Brabant, 's-Hertogenbosch, www.erfgoedbrabantacademie.nl

Zeeman * **deRegt**
ONDERWIJSKUNDIGEN

Vormgeving:

Marga van den Heuvel, Maartsehazen.nl

Mede mogelijk gemaakt door:

Cultuureducatie met Kwaliteit

Provincie Noord-Brabant

FONDS VOOR
CULTUUR
PARTICIPATIE

Met dank aan:

Miranda van Bragt, docent Mgr. Frencken College, Oosterhout.
Aafke de Bruin, teamhoofd educatie Het Noordbrabants Museum, 's -Hertogenbosch.
Hellen Janssen, docent Zwijsen College, Veghel.
Martine Eerelman, erfgoed specialist Stadsarchief Oss.
Jens Lenders, Lerarenopleider geschiedenis en vakdidactiek,
Fontys Lerarenopleiding Tilburg.
Johan van Geffen, docent Elde College, Schijndel.